

Autoreferat

1. Imię i nazwisko.

Agnieszka Trąbka

2. Posiadane dyplomy, stopnie naukowe lub artystyczne – z podaniem podmiotu nadającego stopień, roku ich uzyskania oraz tytułu rozprawy doktorskiej.

- **Doktor nauk społecznych w zakresie socjologii, 2013**

Instytut Socjologii Uniwersytetu Jagiellońskiego

Tytuł rozprawy: *Strategie tożsamościowe globalnych nomadów. Mobilność jako kreator biografii.*

Promotor: prof. dr hab. Maria Flis, recenzenci: prof. dr hab. Krystyna Slany, dr hab. Krzysztof Podemski, prof. UAM.

- **Magister socjologii, 2007**

Instytut Socjologii Uniwersytetu Jagiellońskiego

- **Magister psychologii, 2003**

Instytut Psychologii Stosowanej Uniwersytetu Jagiellońskiego

3. Informacja o dotychczasowym zatrudnieniu w jednostkach naukowych lub artystycznych.

Październik 2014 – obecnie	Uniwersytet Jagielloński, Instytut Psychologii Stosowanej
2020 – obecnie	Adiunkt, Zastępczyni Dyrektora ds. Dydaktycznych
2014 – 2020	Adiunkt
Październik 2018 – styczeń 2023	Uniwersytet SWPS w Warszawie, Instytut Nauk Społecznych
Październik 2021-styczeń 2023	Kierowniczka polskiego zespołu oraz koordynatorka <i>Work Package 8 „Synthesis, synergies, replications & impact assessment”</i> w projekcie Horyzont 2020, “Empowerment through liquid integration of migrant youth in vulnerable conditions (MIMY)”
Luty 2020-wrzesień 2021	Badaczka w projekcie Horyzont 2020, “Empowerment through liquid integration of migrant youth in

	vulnerable conditions (MIMY)”, kierowniczka projektu: prof. dr hab. Izabela Grabowska
Październik 2018 – wrzesień 2021	Badaczka w projekcie “CEEYouth: Badanie porównawcze młodych migrantów z Polski i Litwy w kontekście Brexitu”, NCN, DAINA, koordynacja badań jakościowych w projekcie, kierowniczka projektu: prof. dr hab. Izabela Grabowska
Październik 2013 – wrzesień 2015	Asystentka na Wydziale Nauk Społecznych Uniwersytetu Papieskiego im. Jana Pawła II w Krakowie

4. Omówienie osiągnięć, o których mowa w art. 219 ust. 1 pkt. 2 ustawy z dnia 20 lipca 2018 r. Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce (Dz. U. z 2021 r. poz. 478 z późn. zm.). Omówienie to winno dotyczyć merytorycznego ujęcia przedmiotowych osiągnięć, jak i w sposób precyzyjny określać indywidualny wkład w ich powstanie, w przypadku, gdy dane osiągnięcie jest dziełem współautorskim, z uwzględnieniem możliwości wskazywania dorobku z okresu całej kariery zawodowej.

Tytuł cyklu:

Proces kształtowania się poczucia przynależności (*belonging*) migrantów i migrantek. Dynamika, strategie i typologie.

Przedstawiony poniżej cykl składa się z **jedenastu** powiązanych tematycznie artykułów naukowych opublikowanych od 2016 do 2022 roku, w okresie po uzyskaniu przeze mnie stopnia doktora. Punktację podaję według aktualnej klasyfikacji MEiN, natomiast Impact Factor (IF) ze stron internetowych czasopism (stan na maj 2023).

1. **Trąbka, A.** (2019). From functional bonds to place identity : place attachment of Polish migrants living in London and Oslo. *Journal of Environmental Psychology*, 62, 67–73. doi:10.1016/j.jenvp.2019.02.010
  - Punktacja: 140, IF: 7.649 (maj 2023)
  - artykuł jednoautorski

2. **Trąbka, A.** (2016). „Bycie w ruchu jest dla mnie jak dom”: pojęcie domu w narracjach migrantów wielokrotnych. *Studia Migracyjne – Przegląd Polonijny*, 4, 165-180.
  - Punktacja: 70
  - Artykuł jednoautorski
3. **Trąbka, A.**, Klimavičiūtė, L., Czeranowska, O., Jonavičienė D., Grabowska I., Wermińska-Wiśnicka I. (2022). Your heart is where your roots are? Place attachment and belonging among Polish and Lithuanian returnees. *Comparative Migration Studies*, 10, 29. <https://doi.org/10.1186/s40878-022-00301-4>
  - Punktacja: 20, 2 year IF: 4.417
  - Jako pierwsza autorka tego artykułu koordynowałam prace nad nim, opracowałam ramy teoretyczne i napisałam ostateczną wersję tej części, uczestniczyłam w interpretacji wyników oraz pisaniu tej części artykułu, napisałam dyskusję wyników oraz część na temat migracji powrotnych do Polski, dokonałam edycji oraz przygotowania tekstu do złożenia do czasopisma.
4. Popyk, A., Pustułka, P., **Trąbka, A.** (2019). Theorizing belonging of migrant children and youth at a meso-level. *Studia Migracyjne - Przegląd Polonijny*, 45(1 (171)), 235–255. doi:10.4467/25444972SMPP.19.011.10261
  - Punktacja: 70
  - Wraz z współautorkami zidentyfikowałam lukę w systematyzacji teorii o przynależności dzieci-migrantów i młodych osób z doświadczeniem migracyjnym na poziomie mezo, opracowałam zamysł i strukturę tekstu. Moim wkładem jest też syntetyczny opis najważniejszych socjologicznych i psychologicznych koncepcji przynależności (*belonging*) w części przeglądowej artykułu. Jestem współautorką modelu teoretycznego oraz końcowej części artykułu, która obejmuje badawcze rekomendacje.
5. Pustułka P., **Trąbka A.** (2018). A Private Empowerment and Public Isolation: Power in the Stories of Migrant 'Mother-Poles. *Identities: Global Studies in Culture and Power*, 25:6, 668-686, doi.10.1080/1070289X.2017.1291190.
  - Punktacja: 100, IF: 1.583
  - W tym artykule byłam odpowiedzialna za zaproponowanie struktury części empirycznej tekstu oraz za analizy dotyczące perspektywy dzieci. Wraz ze

współautorką tworzyłam sekcję metodologiczną, zamieszczając w niej szczegółowy opis mojego badania. Jestem współautorką dyskusji i wniosków.

6. Blachnicka-Ciacek D., **Trąbka A.** (2022). 'Football was the key': the role of sports in facilitating migrants' belonging and inclusion in Poland. *Leisure Studies*, DOI: 10.1080/02614367.2022.2088834
  - Punktacja: 100, IF: 2.531
  - Wraz ze współautorką dokonaliśmy konceptualizacji, opracowaliśmy strukturę artykułu oraz jego główne tezy. Napisałam pierwszą wersję wprowadzenia oraz fragmentów zarówno części teoretycznej, jak i analizy wyników. Wspólnie komentowałyśmy i poprawiałyśmy pierwszą wersję artykułu oraz uwzględniałyśmy uwagi recenzentów.
7. Blachnicka-Ciacek D., **Trąbka A.**, Budginaite-Mackine I., Parutis V., Pustulka P. (2021). Do I deserve to belong? Migrants' perspectives on the debate of deservingness and belonging. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 47:17, 3805-3821, DOI: 10.1080/1369183X.2021.1932444
  - Punktacja: 140, IF: 3.530
  - Byłam jedną z pomysłodawczyń tego artykułu, koordynowałam po polskiej stronie badanie jakościowe, na którym oparty jest artykuł. Razem ze współautorkami opracowałam ramy teoretyczne oraz strukturę części empirycznej artykułu. Napisałam pierwszą wersję wprowadzenia, fragmenty części teoretycznej dotyczące poczucia przynależności oraz fragmenty analizy wyników. Współtworzyłam wnioski i uczestniczyłam w poprawianiu manuskryptu po recenzjach.
8. **Trąbka, A.**, Wermińska-Wiśnicka, I. (2020). Niejednoznaczny wpływ Brexitu na życie młodych Polaków w Wielkiej Brytanii. *Studia Migracyjne – Przegląd Polonijny*, 4(178), 49-70. doi: <http://dx.doi.org/10.4467/25444972SMPP.20.038.12775>
  - Punktacja: 70
  - Wspólnie ze współautorką dokonałam konceptualizacji i zaplanowałam strukturę tekstu. Napisałam fragmenty wprowadzenia, ram teoretycznych, metodologii i analizy wyników (zwłaszcza dotyczących komponentu jakościowego badania). Napisałam dyskusję wyników. Obie komentowałyśmy pierwszą wersję tekstu i dokonywały w niej poprawek, obie uwzględniałyśmy uwagi recenzentów.

9. **Trąbka A.**, Pustułka P. (2020). Bees & butterflies: Polish migrants' social anchoring, mobility and risks post-Brexit. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 46:13, 2664-2681, DOI: 10.1080/1369183X.2020.1711721.
- Punktacja: 140, IF: 3.530
  - Artykuł powstał na podstawie dwóch projektów badawczych, w tym jednego mojego autorskiego i drugiego, w którym koordynowałam badanie. W artykule opisałam kontekst i cel pracy oraz metodologię badań. Wspólnie ze współautorką stworzyłyśmy typologię. Dokonałam analizy i interpretacji danych dla dwóch z czterech typów. Współtworzyłam konkluzje i wnioski.
10. Pustułka, P., Bell, J., **Trąbka, A.** (2019). Questionable insiders : changing positionalities of interviewers throughout stages of migration research. *Field Methods*, 31(3), 241–259. doi:10.1177/1525822X19839368
- Punktacja: 100, IF: 1.782
  - Mój wkład w tę pracę polegał na współtworzeniu struktury części analitycznej oraz nazwaniu poszczególnych etapów procesu badawczego. Opisałam części analizy oparte na moich badaniach/doświadczeniach terenowych, a także współpracowałam ze współautorkami w zakresie opracowania sekcji metodologicznej i wniosków.
11. Bell, J., **Trąbka, A.**, Pustulka, P. (2020). “Ethics of relational and representational disclosures in qualitative migration research”. *Qualitative Research Journal*, 20(3), 317-328. <https://doi.org/10.1108/QRJ-01-2020-0003>
- a. Punktacja: 40
  - b. Podczas pracy nad tym artykułem wspólnie ze współautorkami dokonałam analizy danych i zaplanowania ram teoretycznych i struktury tekstu, w tym zwłaszcza nazwania dwóch rodzajów *disclosures*. Opisałam metodologię oraz jestem współautorką zarówno ram teoretycznych, jak i analizy oraz dyskusji wyników.

Omówienie cyklu habilitacyjnego

Wprowadzenie

Przedstawiony tutaj cykl publikacji sytuuje się w obrębie studiów migracyjnych, czy bardziej szczegółowo – w socjologii migracji. Podejmuję w nim zagadnienie związków migrantów z zamieszkiwanymi przez nich miejscami, a moim celem jest odpowiedź na pytanie, w jaki sposób kształtuje się poczucie przynależności osób z różnorodnym doświadczeniem

migracyjnym. Wybór tej tematyki podyktowany jest chęcią zrozumienia i wyjaśnienia bieżących procesów społecznych, których migracje, czy szerzej – mobilność przestrzenna są nieodłączną częścią (de Haas et al. 2019). Na początku XXI. wieku Polska stała się doskonałym „laboratorium” do tego rodzaju badań. Mieliśmy do czynienia najpierw z masową emigracją po wejściu do Unii Europejskiej, a w kolejnej dekadzie zmianą sytuacji migracyjnej Polski z kraju głównie „wysyłającego”, na kraj przyjmujący migrantów. W swoich badaniach podążałam za tymi trendami, analizując zarówno migracje poakcesyjne z Polski, migracje powrotne oraz wielokrotne, jak i – w ostatnich latach – migracje do Polski.

Zanim przejdę do omówienia poszczególnych artykułów wchodzących w skład cyklu, chciałabym nakreślić kontekst teoretyczny i dokonać kilku terminologicznych ustaleń. Szeroki kontekst moich badań wyznacza „zwrot mobilnościowy” w socjologii (Urry 2009) i podejście transnarodowe (e.g. Glick-Schiller et al. 1992), w ramach których eksplorowane jest to, jak funkcjonują jednostki w warunkach intensywnej mobilności oraz jak tworzą i podtrzymują więzi zarówno interpersonalne, jak i z ważnymi miejscami ponad granicami państw narodowych. Oczywiście kluczowe znaczenie ma dla mnie literatura na temat przynależności (*belonging*) oraz koncepcje, które używając innych pojęć wyjaśniają związki migrantów z ich miejscami zamieszkania. Należy do nich między innymi społeczne zakotwiczenie (e.g. Grzymała-Kazłowska 2016), osadzanie się (*embedding*, Ryan 2018, Ryan Mulholland 2015), przywiązanie do miejsca (e.g. Lewicka 2011b, di Masso et al. 2019) czy nurt badań poświęcony „domowi” i procesom zadomawiania się (Boccagni 2017, 2022). Choć wobec opisanego powyżej rosnącego nasilenia oraz zróżnicowania form mobilności przestrzennej w ostatnich dekadach zagadnienie przynależności zajmuje w studiach migracyjnych coraz ważniejsze miejsce, to wciąż nie należy do głównego ich nurtu. Tymczasem uważam, że to bardzo istotna perspektywa, która rzuca nowe światło na proces adaptacji migrantów i ich funkcjonowania w nowym miejscu, pokazuje bowiem kiedy, gdzie i w jakich okolicznościach migranci czują się „u siebie”. Już na wstępie chcę zaznaczyć, że poczucie przynależności może być bardzo różnie konstruowane, może dotyczyć miejsc różnej skali albo mieć charakter zdeterytorializowany. Niezależnie jednak od skali, perspektywy czy definicji, brak poczucia przynależności jest dla jednostek często źródłem dyskomfortu.

Pojęcie przynależności (*belonging*) bywa różnie rozumiane w literaturze. Ja – za Yuval-Davis (2006) i Antonsichem (2010) – rozumiem je szeroko i uznaję, że ma charakter wielowymiarowy. Jego zasadniczym wymiarem jest *place belongingness* (Antonsich 2010), czyli osobiste, emocjonalne poczucie przynależności do jakiegoś miejsca. Aby oddać ten

subiektywny charakter, będę pisać właśnie o *poczuciu* przynależności. Podobnie jak Antonsich czy Fenster (2005) przyjmuję, że jest to konstrukt bardzo zbliżony do innego ważnego dla mnie pojęcia, mianowicie przywiązania do miejsca. Warto podkreślić, że pisząc o miejscu, nie mam na myśli wyłącznie związków z fizyczną przestrzenią. Poczucie przynależności jest powiązane z czynnikami społecznymi, kulturowymi i ekonomicznymi, które eksploruję w swoim dorobku naukowym. Takie rozumienie miejsca – jako konstruktu społecznego – ma zresztą w naukach społecznych długą tradycję (cf. Lefebvre 1991; Cresswell 2015; Massey 2005). Drugim wymiarem *belonging* są tak zwane polityki przynależności (*politics of belonging*, Yuval-Davis 2006) obejmujące praktyki inkluzji i wyłączenia funkcjonujące w sferze publicznej, takie jak polityki migracyjne, regulacje prawne związane z legalizacją pobytu i naturalizacją czy wreszcie dyskurs publiczny.

Belonging traktuję nie tylko jako konstrukt złożony, ale też procesualny. Dlatego z jednej strony analizuję to, jak poczucie przynależności kształtuje się w czasie, a z drugiej – w jaki sposób może zostać zachwiane, np. przez „destabilizujące wydarzenia” (*unsettling events*; Kilkey i Ryan 2020), takie jak Brexit dla wielu migrantów mieszkających w Wielkiej Brytanii. Aspekt temporalny powiązany jest z perspektywą cyklu życia. W kilku artykułach pokazuję jakie znaczenie dla budowania poczucia przynależności ma to, na jakim etapie życia osoba doświadcza migracji. W rezultacie analizuję zagadnienie przynależności wieloaspektowo: przyglądając się po pierwsze różnym rodzajom migracji (m. in. migracje poakcesyjne, migracje wielokrotne, migracje powrotne), po drugie – badając różne typy i wymiary przynależności i, po trzecie, – uwzględniając aspekt czasowy i perspektywę cyklu życia: od dzieciństwa do wczesnej i średniej dorosłości. Wreszcie, w kolejnych artykułach koncentruję się na różnych poziomach, na których kształtuje się poczucie przynależności: od poziomu mikro w pierwszych trzech artykułach cyklu, poprzez poziom mezo (artykuły 4-6), którego istotną rolę chciałabym za Faistem (2009) podkreślić, a na poziomie makro, któremu odpowiadają polityki przynależności skończywszy (artykuły 7-9). Cykl zamykają dwa artykuły (10 i 11) poświęcone metodologii i etyce prowadzenia badań migracyjnych.

Podstawy metodologiczne cyklu

Artykuły składające się na przedstawiony cykl publikacji powstały w oparciu o wyniki badań przeprowadzonych w ramach czterech projektów badawczych, zarówno międzynarodowych (Horyzont 2020, NCN Daina), jak i krajowych (NCN Miniatura, projekty realizowane w ramach konkursów grantowych w UJ oraz Uniwersytecie SWPS). Projekty te wpisują się w

trzy zasadnicze nurty badawcze, odpowiadające różnym rodzajom migracji, którymi zajmowałam się w swojej pracy naukowej.

Pierwszy z nich to badanie emigracji poakcesyjnej z Polski. Projekty poświęcone temu zjawisku, to (1) „Wzory przywiązania do miejsca w kontekście migracji na przykładzie polskich migrantów poakcesyjnych” (NCN Miniatura), w którym pełniłam funkcję kierowniczkę oraz (2) „CEEYouth: Badanie porównawcze młodych migrantów z Polski i Litwy w kontekście Brexitu” (NCN, DAINA), w którym jako wykonawczynie koordynowałam jakościowy komponent badań. Drugim nurtem badawczym, który można odnaleźć w moim dorobku naukowym jest badanie migracji wielokrotnych, w tym szczególnie osób, które takiej migracji doświadczyły w okresie dzieciństwa i młodości. Temu zagadnieniu poświęcony był mój projekt doktorski (3), finansowany ze środków Instytutu Socjologii UJ oraz programu „SET: Society, Environment, Technology”. W skład cyklu habilitacyjnego wchodzi kilka artykułów opartych na wywiadach zrealizowanych w ramach tego badania, ale przeanalizowanych pod innym kątem i napisanych już po uzyskaniu stopnia doktora. Trzeci, najnowszy obszar moich zainteresowań badawczych dotyczy imigracji do Polski. Ten nurt reprezentuje niedawno zakończony projekt (4) “MIMY- EMpowerment through liquid Integration of Migrant Youth in vulnerable conditions” (H2020), w którym najpierw pełniłam rolę wykonawczynie, a następnie kierowniczkę polskiego zespołu.

Moje indywidualne projekty (1 i 3) były oparte o jakościową metodologię badań, natomiast większe projekty międzynarodowe (2 i 4) miały charakter mieszany (*mixed-methods*, Cresswell 2010, Tashakkori, Teddlie 2012), tj. zawierały zarówno komponenty jakościowe, jak i ilościowe. W poniższej tabeli zestawiam najważniejsze dane dotyczące tych projektów, przy czym koncentruję się na tych informacjach, które są istotne z punktu widzenia artykułów przedstawionych w cyklu. Zwłaszcza w przypadku ostatniego projektu oznacza to pominięcie szeregu interesujących i innowacyjnych metod i podejść badawczych, jak choćby praca z młodymi badaczami/badaczkami ze społeczności (*peer researchers*) czy metody wizualne.

Tabela 1. Podstawowe dane metodologiczne projektów uwzględnionych w cyklu habilitacyjnym.

		Czas realizacji	Grupa badana	Metody badawcze	Liczba uczestników
1.	Wzory przywiązania do miejsca w kontekście migracji na przykładzie polskich migrantów poakcesyjnych	2017-2018	Polscy migranci poakcesyjni mieszkający w Londynie oraz Oslo od co najmniej roku	Wywiady pogłębione częściowo ustrukturyzowane z wykorzystaniem map mentalnych	N=60 (30 w Londynie i 30 w Oslo)
2.	CEEYouth: Badanie porównawcze młodych migrantów z Polski i Litwy w kontekście Brexitu	2018-2021	Młodzi (18-35) Polacy i Litwini mieszkający w Wielkiej Brytanii oraz młodzi migranci powrotni do Polski i Litwy	- 5 fal wywiadów indywidualnych synchronicznych i asynchronicznych - sondaż prowadzony metodą CAWI wśród migrantów powrotnych	N=41 (w ostatniej fali: 28, próba polska) CAWI: N=740 (próba mieszana PL i LT)
3.	Tożsamość rekonstruowana. Znaczenie migracji w biografiami Third Culture Kids	2010-2012	Osoby różnych narodowości, które w latach szkolnych wielokrotnie migrowały z rodzicami (tzw. Third Culture Kids)	Wywiady biograficzne	N=53
4	MIMY-EMpowerment through liquid Integration of Migrant Youth in vulnerable conditions	2020-2023	Młodzi migranci (18-30) w krajach EU pochodzący z krajów trzecich, przy czym tu odnoszę się do migrantów mieszkających w Polsce (różnej narodowości, głównie z Ukrainy i Białorusi)	- Wywiady pogłębione częściowo ustrukturyzowane (IDIs) - zogniskowane wywiady grupowe (FGIs) - wywiady eksperckie z osobami pracującymi z młodymi migrantami	- N=51 - N=5 - N=41

Omówione poniżej artykuły powstały w przeważającej części w oparciu o metody jakościowe, w szczególności o różnego typu wywiady (wywiady pogłębione częściowo

ustrukturyzowane, wywiady biograficzne, wywiady fokusowe, wywiady asynchroniczne), przy czym projekt nr 4 dodatkowo pozwolił mi na wykorzystanie metod etnograficznych i partycypacyjnych. Z kolei w projekcie nr 2 część jakościowa miała charakter podłużny (*qualitative longitudinal research, QLR*, Neale 2019) i składała się z pięciu fal wywiadów synchronicznych i asynchronicznych. Wywiady zostały uzupełnione analizą danych zastanych oraz wynikami sondażu. Wszystkie projekty uzyskały akceptację odpowiednich komisji etycznych, a także – co chciałabym podkreślić w nawiązaniu do ostatnich artykułów w cyklu – towarzyszyła im pogłębiona refleksja na temat dobra osób badanych, własnej pozycji jako badaczki oraz wpływu prowadzonych badań na otoczenie społeczne.

Omówienie poszczególnych artykułów

W otwierającym cykl artykule, opartym o badania przeprowadzone w ramach projektu nr 1 i zatytułowanym “From functional bonds to place identity: Place attachment of Polish migrants living in London and Oslo”, podejmuję próbę wyjaśnienia dynamiki procesu budowania poczucia przynależności wśród polskich migrantów poakcesyjnych zamieszkujących w Londynie i Oslo. Wychodząc z założenia, że jest to proces złożony i wieloaspektowy analizuję wyodrębnione wcześniej w literaturze typy bądź rodzaje owego przywiązania w perspektywie temporalnej oraz wskazuję na czynniki sprzyjające poczuciu przynależności. Odwołując się do wspomnianych już koncepcji Yuval-Davis (2006) czy Antonsicha (2010), w tej pracy koncentruję się na wymiarze „place belongingness”, czyli na osobistym poczuciu przynależności do miejsca. Proces jego kształtowania opisuję przez pryzmat kolejno pojawiających się aspektów więzi z analizowanymi miastami.

W zaproponowanym modelu jako pierwsze wyłaniają się więzi zwane „zależnością od miejsca” (Williams i Vaske 2003), oparte o właściwości miejsca, które umożliwiają zaspokajanie ważnych dla człowieka potrzeb. Osoby badane wskazywały tutaj na różne czynniki przyciągające, które zadecydowały o wyborze Londynu bądź Oslo jako celu migracji. Były to z jednej strony sprzyjające warunki ekonomiczne, a z drugiej oferta wspomnianych miast w zakresie szeroko rozumianego stylu życia i sposobów spędzania czasu, w tym zwłaszcza bliskość natury i spokojne tempo życia w Oslo oraz bogactwo różnych możliwości w Londynie. Z czasem te czynniki (zarówno zarobki na odpowiednim poziomie, jak i możliwości oferowane przez zamieszkiwane miasta) powodowały, że więzi z miastem przybierały postać „miejsca odkrytego” (Lewicka 2011a). Jest to bardziej refleksyjny i aktywny rodzaj związków z miejscem, związany często z jego coraz lepszym poznawaniem, zaangażowaniem w rozmaite działania na jego rzecz itp.

Kolejnym, trzecim, etapem budowania poczucia przynależności, jaki zidentyfikowałam w tej pracy jest „tożsamość miejsca” (Williams i Vaske 2003). Są to głębsze, emocjonalne związki oraz przekonanie, że jest się częścią tego miejsca oraz że stało się ono częścią tożsamości człowieka. W przypadku migrantów była to często stopniowo wyłaniająca się świadomość, że doświadczenia w Londynie i Oslo w decydujący sposób ukształtowały to, kim są, czy też, że traktują dane miasto jako dom. Ostatnim aspektem poczucia przynależności w zaproponowanym przeze mnie modelu jest „miejsce zastane” (Lewicka 2011a). Zakłada ono silne zakorzenie w danym miejscu: przekonanie, że nie chce się go opuścić, że ma się tu swoją historię oraz że życie w tym właśnie miejscu jawi się jako naturalne. Z reguły osoby badane, które charakteryzował ten rodzaj więzi z Londynem czy Oslo, spędziły w tych miastach kilkanaście lat.

Przedstawiony artykuł stanowi nowatorską próbę zintegrowania w jednym modelu, z uwzględnieniem czynnika czasu, różnych aspektów poczucia przynależności opisywanych wcześniej w sposób rozproszony. Dzięki temu rekonstruuje proces stopniowego kształtowania się coraz głębszych i silniejszych więzi z zamieszkiwanymi miejscami. Choć moje analizy wskazują na to, że generalnie czas spędzony w danym miejscu sprzyja poczuciu przynależności, to nie oznacza to, że wszyscy z czasem przechodzą przez kolejne stadia ani też, że u osób, które cechuje silne przywiązanie do miejsca, odnajdziemy koniecznie wszystkie opisane aspekty. Równocześnie, jak pokazuję w końcowej części cyklu w artykułach poświęconych wpływowi Brexitu na poczucie przynależności migrantów, nie zawsze jest to proces jednokierunkowy: wszak różne wydarzenia, zarówno w życiu osobistym, jak i społeczno-politycznym mogą zachwiać czyjeś poczucie przynależności do danego miejsca.

Argument dotyczący tego, że wykształcenie poczucia przynależności do miejsca zamieszkania nie jest nieuchronne wśród osób mobilnych, zwłaszcza jeśli w ich biografii wpisana była wielokrotna migracja, rozwijam w artykule „Bycie w ruchu jest dla mnie jak dom”. Pojęcie domu w narracjach wielokrotnych migrantów”, opartym o dane zebrane w ramach projektu nr 3. W pierwszej części tego tekstu dokonuję krytycznego przeglądu wybranych ujęć domu w naukach społecznych, a następnie na przykładzie osób migrujących wiele razy od dzieciństwa pokazuję, w jaki sposób dochodzi u nich do poczucia wykorzenia z miejsc, które kiedyś były domem albo mogły nim zostać, ale tak się nie stało. Wskazuję równocześnie, że sama potrzeba „zadomowienia się” i określenia tego, co jest dla danej osoby domem pozostaje aktualna.

W tym artykule naświetlam również kilka strategii „zadomawiania się” migrantów wielokrotnych: z jednej strony powstanie nomadycznego stosunku do przestrzeni, którego cechą charakterystyczną jest właśnie nieprzywiązywanie się do miejsc, a z drugiej – takie sposoby definiowania domu, które nie są związane z określonym miejscem. Te zdeterytorializowane sposoby budowania poczucia przynależności są z reguły oparte o określone doświadczenia: podróżowania, bycia z bliskimi osobami, tworzenia lub realizowania swojej pasji, mówienia w ojczystym języku itp. Ich oderwanie od konkretnej przestrzeni – w sytuacji osób wysoce mobilnych – wydaje się być funkcjonalne, ponieważ zapewnia poczucie ciągłości i oparcia mimo zmian miejsca zamieszkania.

Wracając do polskich migrantów poakcesyjnych, w artykule „Your heart is where your roots are? Place attachment and belonging among Polish and Lithuanian returnees” analizuję w ramach projektu nr 2 predyktry przywiązania do miejsca zamieszkania wśród migrantów powrotnych z Wielkiej Brytanii do Polski i Litwy. We wcześniejszych badaniach na temat migracji powrotnych podkreślano, że to czynniki społeczne, w szczególności rodzinne, oraz tęsknota za krajem pochodzenia, stoją najczęściej za decyzją migrantów o powrocie. Równocześnie badania wskazują, że proces readaptacji powracających do kraju pochodzenia nie jest pozbawiony wyzwań, w tym między innymi trudności z tym, aby w kraju poczuć się znowu „jak w domu”. Problematyka ta była dotąd eksplorowana przede wszystkim w badaniach jakościowych nie dając odpowiedzi na to, które czynniki są najbardziej odpowiedzialne za ten efekt. Dlatego postanowiłam wraz ze współautorkami przeanalizować predyktry przywiązania do miejsca wśród migrantów powrotnych.

Uznaję, że na poczucie przynależności do jakiegoś miejsca wpływa szereg czynników, z których w artykule bierzemy pod uwagę czynniki autobiograficzne, relacyjne (społeczne), kulturowe oraz ekonomiczne. W ramach każdego z czynników wyodrębniamy kilka zmiennych i w odniesieniu do nich stawiamy hipotezy, które następnie testujemy w modelu regresji liniowej. Analiza wykazała, że najsilniejszymi predyktorami przywiązania są czynniki autobiograficzne i społeczno-kulturowe. W tej pierwszej grupie kluczowy okazał się powrót do miejsca wcześniejszego zamieszkania (a nie do innego miejsca w Polsce lub Litwie) oraz czas, jaki minął od powrotu. Potwierdza to wnioski, które w odniesieniu do migrantów w Londynie i Oslo opisałam powyżej: formowanie się przywiązania do miejsca wymaga czasu, a sprzyja mu posiadanie wspomnień czy osobistej lub rodzinnej historii w danym miejscu. Czynniki społeczne i kulturowe również okazały się silnymi predyktorami przywiązania. Odczuwany brak więzi społecznych oraz poczucie inności w miejscu

zamieszkania istotnie utrudniały przywiązanie się do niego. Równocześnie, zgodnie z założeniami, osoby, które deklarowały, że powodem ich powrotu do ojczyzny była tęsknota za nią były bardziej przywiązane do swoich miejsc zamieszkania, podobnie jak osoby, które posiadały w tym miejscu własną nieruchomość. Co interesujące, sytuacja na rynku pracy okazała się nieistotna z punktu widzenia budowania więzi z miejscem. Może to wskazywać na mniejszą rolę instrumentalnych więzi, które wyżej opisałam jako „zależność od miejsca” (Williams i Vaske 2003), a zasadniczą rolę emocjonalnego i społecznego poczucia przynależności, bliższemu „tożsamości miejsca” czy „miejscu zastanemu”. Podsumowując, wyniki potwierdzają rolę takich czynników jak czas, więzi społeczne czy tęsknota za krajem nie tylko jako motywujących do powrotu, ale także sprzyjających poczuciu przynależności do miejsca zamieszkania już po powrocie.

W artykule “Theorizing belonging of migrant children and youth at a meso-level” podejmuję refleksję nad poczuciem przynależności w cyklu życia, w tym przypadku koncentrując się na okresie dzieciństwa i młodości. Stawiam wraz ze współautorkami tezę, że w dotychczasowych badaniach migrujących dzieci i młodych główny nacisk kładziony był albo na sferę makro (np. polityki migracyjne, system edukacji) albo na sferę mikro (np. socjalizacja, tożsamość). W pierwszym nurcie badań akcentuje się przede wszystkim wyzwania związane z funkcjonowaniem młodych w systemie edukacji, a później wejściem na rynek pracy, a sami młodzi prezentowani są często przez pryzmat problemów jakich doświadczają, oraz jakie ich obecność generuje dla państwa przyjmującego. Z kolei w badaniach skupionych na poziomie mikro główny nacisk położony jest na szeroko rozumiane problemy z budowaniem tożsamości oraz relacje wewnątrz migracyjnych rodzin. W obu nurtach młodzi ludzie postrzegani są przede wszystkim przez pryzmat swojego pochodzenia i tożsamości narodowej czy etnicznej. Tymczasem, jak pokazujemy w artykule, niedowartościowany poziom mezo (Faist 2009), który odnosimy do kontaktów z rówieśnikami i rodziną rozszerzoną oraz do hobby i aktywności pozaszkolnych, pozwala uzupełnić ten obraz i rzucić nowe światło na proces budowania przynależności młodych ludzi. W większym stopniu niż klasyczne podejścia uwzględnia też ich sprawstwo, choć przyznać trzeba, że wraz z konstytuowaniem się podejścia skoncentrowanego na dzieciach, (*child centered approach*, Ni Laore 2011) badania w coraz większym stopniu uwzględniają sprawstwo dzieci i młodych ludzi. Zgadza się z Cuervo i Wyn (2014), postulujemy traktowanie przynależności w sposób procesualny: nie jako celu czy punktu dojścia, ale jako procesu budowania ważnych dla siebie relacji i więzi, zarówno w kraju przyjmującym, jak i

kraju pochodzenia. Wskazujemy również, że z perspektywy cyklu życia rola rówieśników oraz osób znaczących spoza ścisłego grona rodzinnego (a więc poziomu mezo) jest w młodości kluczowa. Na poziom mezo spoglądamy jednak nie tylko przez pryzmat relacji, ale też przestrzeni: miasta lub sąsiedztwa, miejsc spotkań towarzyskich czy spędzania wolnego czasu. Przekonujemy, że uwzględnienie poziomu mezo, obok dwóch pozostałych, pozwala opisać proces budowania przynależności w całej jego złożoności.

Perspektywa cyklu życia, związanych z nim ról społecznych oraz sprawstwa obecna jest także w artykule „Private Empowerment and Public Isolation: Power in the Stories of Migrant 'Mother-Poles'”. W tym tekście razem ze współautorką eksplorujemy napięcia związane z macierzyństwem na emigracji oraz ich konsekwencje dla poczucia przynależności w sferze prywatnej i publicznej. Analizujemy narracje matek – migrantek wpisujących się w typ „Matki Polki” (projekt współautorki) oraz dorosłych Polek i Polaków, którzy byli wychowywani w takim modelu socjalizacji (część osób badanych w projekcie nr 3). Poprzez zestawienie wywiadów z matkami oraz dorosłymi już osobami, które retrospektywnie opisują praktyki wychowawcze w swoich domach uzyskujemy perspektywę międzypokoleniową. Zauważamy, że o ile w sferze prywatnej pozycja matki jako menadżerki życia rodzinnego oraz osoby odpowiedzialnej za przekazanie języka i kultury kraju pochodzenia jest niekwestionowana, o tyle w sferze publicznej w kraju przyjmującym daje się zauważyć jej (samo)wykluczenie. Dalej analizujemy mechanizmy tego (samo)wykluczenia ze sfery publicznej związane z opieraniem się w relacjach przede wszystkim na wiążącym kapitale społecznym i brakiem kapitału pomostowego, poczuciem dumy, czy wręcz wyższości płynącym z realizowania wybranego modelu macierzyństwa oraz niemal nieograniczonej władzy w rodzinie. Przekonujemy tym samym, że wizja kobiet „zepchniętych” wyłącznie do sfery prywatnej i w związku z tym zupełnie pozbawionych sprawstwa byłaby uproszczeniem. Równocześnie zwracamy uwagę na ryzyka wynikające ze wspomnianej izolacji oraz funkcjonowania w społeczeństwie przyjmującym w oparciu o podział my-oni, związany z przekonaniem o konieczności obrony swojej kultury przed wpływami z zewnątrz. *Nota bene*, choć nie jest to głównym wątkiem w niniejszym artykule, to warto odnotować, że takie postawy matek przekładają się również do pewnego stopnia na poczucie inności dzieci, które dostrzegają duże rozbieżności w sposobie wychowania ich samych oraz ich rówieśników w kraju przyjmującym, co może odegrać niebagatelną rolę w kształtowaniu się ich poczucia przynależności.

Do przynależności na poziomie mezo nawiązuję również w kolejnym artykule zatytułowanym „‘Football was the key’: the role of sports in facilitating migrants’ belonging and inclusion in Poland”. Podobnie jak w pierwszym artykule o migrantach w Londynie i Oslo, przyjmuję tutaj perspektywę miasta, badając jednak (w ramach projektu nr 4) nie Polaków mieszkających za granicą, ale obcokrajowców mieszkających w Warszawie i Trójmieście. Jak sugeruje tytuł, pokazuję wraz ze współautorką, że sport może być kluczem do budowania poczucia przynależności do miejsca zamieszkania, ale równocześnie – że nie wszyscy migranci mają kapitał ekonomiczny, społeczny i kulturowy, aby się tym kluczem posłużyć. Analizując przykłady formalnych i nieformalnych inicjatyw sportowych, w których biorą udział migranci zastanawiamy się, jakie są bariery uczestnictwa w nich oraz co można zrobić, aby były one jeszcze bardziej inkluzywne.

Okazuje się, że często inicjatywy zupełnie nieformalne – choć otwarte, darmowe i odbywające się w ogólnodostępnych przestrzeniach publicznych – skupiają migrantów w relatywnie uprzywilejowanej sytuacji życiowej: takich, którzy znają język polski lub angielski, mają wolny czas, korzystają z mediów społecznościowych, w których takie inicjatywy są ogłaszane czy wreszcie czują się dość pewni siebie i swobodni, aby inicjować tego typu kontakty towarzyskie. Udział w tych inicjatywach jest dla nich często ważnym krokiem do budowania więzi społecznych, poznawania miasta i czucia się jego częścią, a więc przynależności na poziomie mezo (Faist 2009). Równocześnie relatywnie rzadko takie wydarzenia skupiają osoby w trudniejszych sytuacjach życiowych, które są tym samym pozbawione płynących z nich korzyści. Wykorzystując podejście „curated sociability” (Risbeth et al. 2019), wypracowane w kontekście korzystania przez uchodźców w Wielkiej Brytanii i w Niemczech z miejskich terenów zielonych, argumentujemy, że aby dotrzeć do niektórych grup migrantów konieczne jest „kuratorowanie” czy facylitacja ich uczestnictwa. Na przykładzie dwóch stołecznych sformalizowanych inicjatyw sportowych pokazujemy, że często potrzebne jest wyjście do takich osób, zwrócenie się do nich bezpośrednio, zaproszenie ich i przekonanie, że na pewno mogą wziąć udział czy stworzenie pewnych ram organizacyjnych wydarzenia. Takie działania są podejmowane raczej przez inicjatywy bardziej sformalizowane, niż zupełnie nieformalne, a często są to organizacje, które poza skupianiem ludzi na wspólnym uprawianiu sportu, mają na celu również promowanie wartości związanych z integracją czy wielokulturowością. Reasumując, w artykule pokazujemy jak ważną rolę może odegrać sport w kształtowaniu się przynależności na poziomie mezo (Faist 2009), a więc w budowaniu więzi społecznych i przywiązania do

miasta czy dzielnicy. Nie umniejszając bynajmniej roli inicjatyw nieformalnych, pokazujemy równocześnie, w jaki sposób pewien poziom organizacji czy sformalizowania może sprzyjać większej inkluzywności.

Wyżej omówione artykuły dotyczą wymiaru osobistego poczucia przynależności (*place belongingness*) do miejsca zamieszkania. Pamiętać jednak należy, że nie formuje się ono w społecznej próżni. Wręcz przeciwnie, zwłaszcza gdy myślimy o migrantach, polityki przynależności (*politics of belonging*) kształtowane przez upolityczniony dyskurs na temat migracji ogrywają ogromną rolę, szczególnie w momentach kryzysów społeczno-gospodarczych czy politycznych. Tego zagadnienia dotyczy artykuł „Do I deserve to belong? Migrants’ perspectives on the debate of deservingness and belonging”. Wraz ze współautorkami analizuję w nim, w jaki sposób polscy i litewscy migranci poakcesyjni (re)konstruują i negocjują swoje poczucie przynależności do Wielkiej Brytanii w kontekście zintensyfikowanych po referendum w sprawie Brexitu dyskusji dotyczących miejsca imigrantów w brytyjskim społeczeństwie. Istotnym elementem tych dyskusji stało się dzielenie migrantów na „dobrych” i „złych”, na tych, którzy są mile widziani i „zasługujący” (*deserving*), by zostać i na tych, którzy stanowią jakiegoś rodzaju zagrożenie. Choć od 2016 roku pojawiło się sporo prac analizujących wyżej wspomniany dyskurs, niewiele z nich eksponowało to, w jaki sposób pozycjonują się wobec niego sami migranci.

Chcąc uzupełnić tę lukę, w oparciu o wywiady pogłębione z polskimi i litewskimi migrantami w Wielkiej Brytanii przyglądamy się temu, w jaki sposób „polityki przynależności” wpływają na proces konstruowania i rekonstruowania poczucia przynależności samych migrantów. Stawiamy tezę, że owe polityki, tworzące i podtrzymujące granice pomiędzy „dobrymi”, pracowitymi i „zasługującymi” migrantami a tymi, którzy stanowią zagrożenie – symboliczne lub ekonomiczne, zmuszają samych migrantów do ciągłego negocjowania swojego miejsca w brytyjskim społeczeństwie. W artykule wyróżniamy kilka strategii przyjmowanych przez Polaków i Litwinów w tym kontekście. Część migrantów wpisuje się w obowiązujący dyskurs podkreślając, że pracują, płacą podatki, nie pobierają zasiłków i prowadzą „normalne życie”, a zatem mają prawo czuć się częścią społeczeństwa. Inni idą krok dalej i sami niejako reprodukują dyskurs dotyczący hierarchii „dobrych” i „złych” obywateli. Używając powyższych argumentów dotyczących wkładu w gospodarkę oraz stylu życia zgodnego z pożądanymi wartościami wskazują na innych, którzy tych kryteriów nie spełniają. Co ważne, wśród tych niepracujących, utrzymujących się z zasiłków, nadużywających alkoholu i narkotyków „failed citizens” (Capdevila and Callaghan 2008), wymieniani są zarówno

członkowie własnej grupy narodowej, inni migranci, jak i Brytyjczycy. Włączeniu tych ostatnich towarzyszy konstatacja, że wobec faktu iż sami nie są „zasługujący”, nie mają prawa oceniać innych i wyłączać ich ze „wspólnoty wartości” (Anderson 2013). Dodać to tego należy przekonanie części osób badanych, że nawet jeśli spełniają wszystkie kryteria bycia „dobrze zintegrowanym”, to i tak są uważani za outsiderów i nie mają szans, by stać się „prawdziwymi Brytyjczykami”. To prowadzi nas do kolejnej strategii negocjowania swojej przynależności, czyli do zanegowania aspiracji, by być uznanym za Brytyjczyka. W ramach tej strategii część osób podkreślała, że sami stanowią o swojej tożsamości, i nie zależy ona od oceny społeczeństwa przyjmującego; niektórzy opowiadali się po stronie tożsamości bardziej kosmopolitycznych; jeszcze inni mówili o swoim poczuciu przynależności raczej do otwartej, wielokulturowej społeczności migrantów w Wielkiej Brytanii niż do Wielkiej Brytanii jako wspólnoty narodowej. Podsumowując, wysłuchanie głosu samych migrantów, którzy są przedmiotem omawianego dyskursu, pozwala zidentyfikować całe spektrum mniej bądź bardziej refleksyjnych sposobów (re)negocjowania swojego miejsca w społeczeństwie przyjmującym.

W kolejnych dwóch artykułach również przyglądam się skutkom Brexitu i związanych z nim polityk przynależności, analizując w jaki sposób oddziałują one na poczucie przynależności polskich migrantów w Wielkiej Brytanii. W pierwszym z tych artykułów, pod tytułem „Niejednoznaczny wpływ Brexitu na życie młodych Polaków w Wielkiej Brytanii”, koncentruję się wraz ze współautorką na wpływie Brexitu jako „destabilizującego wydarzenia” (Kilkey i Ryan 2020) na cztery obszary życia: wyjazdy z Wielkiej Brytanii, wnioskowanie o brytyjskie obywatelstwo, zakup nieruchomości oraz samopoczucie i zadowolenie z życia. Wszystkie one są elementami społecznego zakotwiczenia (Grzymała-Kazłowska 2016) migrantów.

Punktem wyjścia są dla nas dane statystyczne Brytyjskiego Urzędu Statystycznego dotyczące zmian w tych obszarach od 2015 roku (przed referendum) do 2018 lub 2019 roku (najbardziej aktualne dane w momencie pisania artykułu), które następnie interpretujemy w oparciu o dane jakościowe gromadzone w kilku falach badania podłużnego w ramach projektu nr 2. Jeśli chodzi o wyjazdy z Wielkiej Brytanii, to choć nie dostrzeżono „brexodusu” ani masowej fali powrotów, to jednak w 2018 można było zaobserwować spadek liczby Polaków w UK o prawie 100 tysięcy w stosunku do poprzednich dwóch lat. Znaczący odsetek w tym populacyjnym ubytku stanowili ludzie młodzi (do 35 r.ż.). Dane jakościowe wskazują jednak, że rzadko Brexit był głównym powodem wyjazdu, częściej zaś powody powrotu były

powiązane z cyklem życia i czynnikami rodzinnymi albo rozwojem kariery. Od 2016 daje się zauważyć również stopniowy wzrost zainteresowania uzyskaniem brytyjskiego obywatelstwa. Można je interpretować z jednej strony jako chęć posiadania „więzów, które się liczą” (Sotkasiira i Gawlewicz 2021), zwłaszcza w wyżej opisanym dyskursie zasług (*deservingness*), a z drugiej – jako pragmatyczną decyzję mającą na celu zabezpieczenie sobie pełni praw w Wielkiej Brytanii, niezależnie od tego, jak miałyby się zakończyć proces Brexitu i co potencjalnie wydarzy się na scenie polityki międzynarodowej w przyszłości. Ta ostatnia strategia była charakterystyczna dla osób, które planowały wyjazd lub powrót do Polski, a brytyjskie obywatelstwo miało zagwarantować im możliwość ponownego przyjazdu do Wielkiej Brytanii bez żadnych ograniczeń. Oczywiście obywatelstwo może też mieć charakter zakotwiczający w społeczeństwie, podobnie jak zakup nieruchomości, na który decyduje się coraz większy (choć wciąż niski) odsetek Polaków. Krok ten ma jednak związek w mniejszym stopniu z Brexitem, a większy upływem czasu, który umożliwił zgromadzenie odpowiednich oszczędności oraz wkraczaniem w dorosłość, której jednym z markerów pozostaje zakup domu lub mieszkania. To, w jaki sposób osoby badane mówią o decyzji wyboru nieruchomości zdaje się świadczyć o tym, że o ile ich poczucie przynależności do Wielkiej Brytanii mogło zostać zachwiane przez Brexit, to ich przywiązanie do miast czy zamieszkiwanych okolic pozostało nienaruszone. Co ciekawe, dane statystyczne nie pokazują obniżenia się poczucia zadowolenia z życia i dobrostanu Polaków w Wielkiej Brytanii. Znajduje to potwierdzenie w kolejnych falach wywiadów, w których, po początkowym szoku i natłoku negatywnych emocji osoby badane normalizują niepewność związaną z Brexitem i nie dostrzegają jego istotnego wpływu na ich życie codzienne.

Podsumowując, tytułowa niejednoznaczność wpływu Brexitu na życie polskich migrantów wynika z tego, że choć część elementów ich społecznego zakotwiczenia została zakwestionowana, to inne „kotwice” pozostały nienaruszone. Ponadto jedną z reakcji na niepewność było inwestowanie w „więzi, które się liczą” (Sotkasiira i Gawlewicz 2021), takie jak nieruchomość czy obywatelstwo, a więc pogłębianie swojego zakotwiczenia. Jednocześnie to, jaką strategię wobec Brexitu przyjmował człowiek, zależało od tego, do jakiego stopnia czuł się zakorzeniony w Wielkiej Brytanii w momencie referendum oraz jak te procesy wpisywały się w jego cykl życia.

Wobec tej niejednoznaczności i zróżnicowania reakcji na Brexit w artykule „Bees & butterflies: Polish migrants’ social anchoring, mobility and risks post-Brexit” postanowiłam ze współautorką usystematyzować zaobserwowane reakcje na Brexit za pomocą typologii.

Nawiązując do „zoologicznego” stylu jednej z pierwszych typologii migrantów poakcesyjnych (Eade et al. 2006) za pomocą metafor ze świata owadów opisujemy postrzegane ryzyka związane z Brexitem oraz przyjmowane przez migrantów strategie. Jako jedno z kryteriów w naszej typologii przyjmujemy stopień zakotwiczenia społecznego (Grzymała-Kazłowska 2016) przyjmując, że liczba kotwic i ich siła wpływa na reakcje migrantów na „destabilizujące wydarzenia” (Kilkey i Ryan 2020). Drugie kryterium stanowią postrzegane przez migrantów ryzyka związane z Brexitem oraz związana z nimi gotowość do wyjazdu z Wielkiej Brytanii.

W efekcie wyodrębniłyśmy cztery typy: trzmiele, pszczoły, motyle oraz postacie „w kokonie”. Trzmiele symbolizują osoby, które są silnie społecznie zakotwiczone, często mieszkające w Wielkiej Brytanii od ponad dekady, mające rodziny, stabilną sytuację zawodową i materialną, a nierzadko również obywatelstwo. W związku z tym – niezależnie od jego oceny – nie postrzegają Brexitu jako zagrażającego i nie biorą pod uwagę wyjazdu. „Pszczoły” również nie planują dalszej mobilności. Ich reakcją na okołobrexitową niepewność jest raczej intensyfikacja gromadzenia różnego typu kapitałów i dążenie do stabilniejszego zakotwiczenia. Przeciwna jest reakcja „motyli” – wobec posiadania stosunkowo niewielkiej liczby kotwic deklarują oni, że w razie jakichś trudności wywołanych Brexitem przeniosą się do innego kraju lub wrócą do Polski. Łatwość zmiany miejsca zamieszkania wynika z jednej strony z posiadania pożądaných na rynku pracy i łatwo transferowalnych kompetencji, a z drugiej – z faktu, że najczęściej są to osoby, które nie założyły rodziny, więc koszty społeczne przeprowadzki są w ich przypadku mniejsze.

Ostatni typ „w kokonie”, który rozumieć można jako pewnego rodzaju stan zawieszenia, reprezentują osoby, które szok związany z referendum dotknął szczególnie mocno. W największym stopniu eksponują oni psychologiczne i społeczne skutki Brexitu, a wobec faktu, że posiadają w Wielkiej Brytanii dużo „kotwic” (w postaci rodziny, pracy, którą trudno byłoby wykonywać za granicą itp.), nie mogą tak łatwo, jak motyle wyjechać. W artykule nazywamy swoją typologię dynamiczną, ponieważ chcemy pokazać, że wyróżnione przez nas typy nie są statyczne i że wraz z upływem czasu przynależność do określonego typu może się zmieniać. Najwyraźniej widać to właśnie na przykładzie osób „w kokonie”, które albo mogą w przyszłości znormalizować odczuwaną niepewność i niechęć do Wielkiej Brytanii i upodobnić się do trzmieli, albo – wręcz przeciwnie – dokonać wysiłku „podniesienia kotwic” i upodobnić się do motyli. Podobnie można zakładać, że osoby, które reprezentowały typ pszczoły – *nota bene* z reguły młodsze i przebywające krócej na emigracji – z czasem

bardziej się zakotwiczą i zbliżą się do trzmieli. Warto podkreślić, że nie chodzi tutaj jedynie o upływ czasu jako taki, ale przede wszystkim o moment w cyklu życia, w którym znajdują się migranci. Choć przedstawiona typologia powstała na przykładzie Brexitu jako „destabilizującego wydarzenia” (Kilkey i Ryan 2020), to wyodrębnione strategie mogą wyjaśniać reakcje migrantów na inne kryzysy, których w ostatnich latach byliśmy świadkami, jak choćby pandemia Covid-19.

Cykl zamykają dwa artykuły poświęcone metodologicznym oraz etycznym aspektom prowadzenia badań jakościowych w społeczności migrantów. W pierwszym z nich, „Questionable Insiders: Changing Positionalities of Interviewers throughout Stages of Migration Research” wychodząc z założenia, że pozycja *insidera* w badanej społeczności nie jest czymś zerojedynkowym i nie powinna być esencjalizowana, analizuję razem ze współautorkami to, jak ów status zmienia się w kolejnych fazach prowadzenia badań, od rekrutacji osób badanych i wejścia w teren, przez prowadzenie badań i analizę danych aż do upowszechniania wyników. Wyodrębniamy cztery rodzaje pozycji *insidera* (*apparent, trespassing, distanced, and ambassadorial*) odpowiadające etapom prowadzenia badania. Pokazujemy, jak oczywisty na początku status *insidera* zmienia się w zależności od cech takich jak gender, wykształcenie czy status społeczny i jak badacz/ka stopniowo staje się mniej członkiem badanej społeczności, a w coraz większym stopniu – naukowcem, który z dystansem spogląda na zebrane dane. Przyjęcie perspektywy temporalnej pozwala nie tylko unaocznic zarówno korzyści, jak i wyzwania związane z pozycją *insidera* na różnych etapach badania, ale przede wszystkim pokazać jej ciągle negocjowany i zmieniający się charakter.

Artykuł “Ethics of relational and representational disclosures in qualitative migration research” stanowi kontynuację refleksji na ten temat, tym razem skupiając się na aspektach etycznych. Przyjmując, że pozycja zarówno badacza, jak i osoby badanej ma charakter performatywny, analizujemy to, jakie (z różnych względów problematyczne) informacje są ujawniane w relacji badacz/ka-osoba badana (*relational disclosure*), a jakie po zakończonym badaniu, na etapie komunikowania wyników badań (*representational disclosure*). Argumentujemy, że w przypadku badań migracyjnych prowadzonych we własnej społeczności, rozmaite konteksty ujawniania informacji występują szczególnie często, co stawia badacza w obliczu dylematów natury etycznej i metodologicznej. Analizując przykłady takich sytuacji z naszych projektów badawczych z jednej strony chcemy pokazać „prawdziwe oblicze” pracy w terenie, włącznie z jej trudnościami i dylematami, a z drugiej – opowiedzieć się po stronie refleksyjności, jako koniecznej cechy badacza migracji.

Podsumowanie

Przedstawiony powyżej cykl jedenastu powiązanych ze sobą prac pokazuje ciągłość w moich działaniach badawczych. Od pierwszych lat po uzyskaniu stopnia doktora, kiedy w biografiach migrantów wielokrotnych zainteresował mnie wątek właśnie ich związków z miejscami zamieszkania konsekwentnie eksplorowałam to zagadnienie, koncentrując się na migrantach poakcesyjnych i ich adaptacji w tym wymiarze, później na migrantach powrotnych i wreszcie na migrantach z krajów trzecich mieszkających w Polsce. W różnych realizowanych przeze mnie projektach te wątki były zawsze obecne. Pozwoliło mi to zbudować aparat pojęciowy i koncepcje przynależności, które rozwijają dotychczasowe rozumienie tego zjawiska i mogą być wykorzystywane w analizach innych kontekstów mobilności. Mam tu na myśli na przykład model stopniowego wyłaniania się coraz głębszych więzi z miejscem zamieszkania przedstawiony w pierwszym artykule, zdeterytorializowane strategie budowania przynależności opisane w kolejnym tekście, czy też typologię strategii radzenia sobie z zachwianym poczuciem przynależności w sytuacji kryzysu i niepewności przedstawioną w artykule numer dziewięć.

Dodatkowo, udało mi się zidentyfikować czynniki sprzyjające kształtowaniu się poczucia przynależności. Należy do nich z pewnością czas spędzony w danym miejscu, sprzyjający budowaniu kapitału społecznego, poznawaniu miejsca oraz gromadzeniu wspomnień i budowaniu tam swojej osobistej historii. Kluczowe znaczenie ma także moment w cyklu życia oraz okoliczności, w których migracja następuje, a działanie różnych czynników jest od tego uzależnione: zarówno okres dzieciństwa, wczesnej, jak i średniej dorosłości ma w tym względzie swoją specyfikę. Proces kształtowania się poczucia przynależności nie odbywa się w społecznej próżni: czynniki z poziomu makro, takie jak polityka migracyjna i integracyjna, sytuacja ekonomiczna czy nastroje panujące w społeczeństwie przyjmującym oddziałują na sfery mikro i mezo. Choć te czynniki strukturalne nie znajdują się w centrum mojego zainteresowania w tym cyklu, to dynamikę ich oddziaływania ilustruję na przykładzie Brexitu, który traktuję jako przykład „destabilizującego wydarzenia” (Kilkey i Ryan 2020). Innymi słowy, odwołując się do podziału Yuval Davis (2006) czy Antonsicha (2010) pokazuję, jak polityki przynależności wpływają na osobiste poczucie przynależności.

Równocześnie – uzupełniając ten klasyczny podział – podkreślam kluczową rolę czynników z poziomu mezo (Faist 2009) dla kształtowania się poczucia przynależności. Myślę tutaj po pierwsze o więziach społecznych z osobami spoza najbliższej rodziny, czyli np. kręgu znajomych czy przyjaciół, ale także tzw. „słabych więziach” (Granovetter 1973). Po drugie

zwracam uwagę na rolę rozmaitych aktywności: sportu lub innego rodzaju hobby oraz włączania się w działalność społeczną czy kulturalną w miejscu zamieszkania. Jak pokazują przykłady w kilku artykułach istotnie przyczyniają się one do czucia się „u siebie” w danym miejscu.

W przedstawionym cyklu publikacji koncentruję się z jednej strony na dynamice kształtowania się przynależności, a z drugiej – pokazuję różne typy i strategie budowania przynależności, jakie przyjmują migranci. Wynika to z przekonania, że aby w zadowalający sposób wyjaśnić złożone procesy towarzyszące migracjom konieczne jest branie pod uwagę zarówno ich zróżnicowania (co jest możliwe poprzez tworzenie typologii), jak i zmienności (co z kolei jest możliwe poprzez uwzględnianie czynnika czasu, zwłaszcza w badaniach podłużnych).

Na koniec chciałabym wspomnieć o rozwijaniu metodologii badań migracyjnych. Dzięki realizacji projektów zakrojonych na coraz szerszą skalę: od indywidualnych przedsięwzięć do projektów europejskich, mogłam poszerzać i doskonalić swój warsztat badawczy oraz analityczny, a także zdobywać doświadczenie w zarządzaniu projektami i współpracy międzynarodowej. Wśród podejść i metod do których rozwinięcia się przyczyniłam chcę zwrócić uwagę na podłużne badania jakościowe (QLR), w tym takie, które uwzględniają wywiady asynchroniczne, na wykorzystywanie metod wizualnych wspomagających prowadzenie wywiadów oraz na refleksyjność i namysł etyczny wpisany w tego typu badania. Ostatnie dwa wątki metodologiczne są szczegółowo omówione w raporcie z projektu MIMY (zob. pkt 5 Wykazu osiągnięć naukowych), który ze względów formalnych nie mógł wejść w skład cyklu habilitacyjnego.

Przedstawiony cykl ilustruje postęp w moich działaniach naukowych. Zaczynałam od publikowania przede wszystkim w języku polskim, w czasopiśmie o zasięgu krajowym, a w ostatnich latach regularnie publikuję wysokopunktowanych i uznanych w międzynarodowym środowisku badaczy migracji periodykach. W cyklu znajdują się trzy artykuły w czasopiśmie za 140 punktów (*Journal of Ethnic and Migration Studies*, *Journal of Environmental Psychology*) oraz kolejne trzy za 100 punktów (*Identities*, *Field Methods i Leisure Studies*). Moje publikacje zostały docenione kilkoma nagrodami Rektora za osiągnięcia naukowe: nagrodą III stopnia w 2018 oraz 2020 roku, jak i nagrodą II stopnia w 2021 roku. Rosnący wpływ opublikowanych przeze mnie prac jest też widoczny w systematycznie wzrastającej liczbie cytowań (zob. Cz. IV Wykazu osiągnięć naukowych, dane naukometyczne).

5. Informacja o wykazywaniu się istotną aktywnością naukową albo artystyczną realizowaną w więcej niż jednej uczelni, instytucji naukowej lub instytucji kultury, w szczególności zagranicznej.

W ostatnich prawie pięciu latach mojej aktywności naukowej byłam ściśle związana z dwoma uczelniami: Uniwersytetem Jagiellońskim oraz Uniwersytetem Humanistycznospołecznym SWPS w Warszawie. W swoim głównym miejscu pracy, Instytucie Psychologii Stosowanej UJ, realizowałam swoje indywidualne projekty „Wzory przywiązania do miejsca w kontekście migracji na przykładzie polskich migrantów poakcesyjnych” oraz „Psychologiczne i społeczne konsekwencje migracji wielokrotnych w dzieciństwie – rewizyta 10 lat później”. Współpracę z Instytutem Nauk Społecznych Uniwersytetu SWPS w Warszawie, a konkretnie z ośrodkiem badawczym Młodzi w Centrum Lab podjęłam w 2018 roku w ramach polsko-litewskiego projektu „CEEYouth: Badanie porównawcze młodych migrantów z Polski i Litwy w kontekście Brexitu”, a następnie kontynuowałam ją w ramach międzynarodowego projektu “MIMY- EMpowerment through liquid Integration of Migrant Youth in vulnerable conditions” finansowanego przez Komisję Europejską w ramach programu Horyzont 2020. Oboma projektami kierowała prof. Izabela Grabowska (w przypadku tego drugiego – przejęłam tę rolę w połowie projektu). Ważnym elementem realizacji tych projektów była współpraca międzynarodowa, w pierwszym przypadku z ośrodkiem badawczym PPMI w Wilnie, a w drugim z trzynastoma instytucjami partnerskimi w Europie. W trakcie pracy w Uniwersytecie SWPS brałam też udział w mniejszych projektach badawczych, np. „Migracje powrotne do dużych miast w Polsce w świetle Brexitu i pandemii” realizowanych w Instytucie Nauk Społecznych. Aktualnie będę rozpoczynać współpracę z Wydziałem Socjologii UW w ramach projektu „Zaangażowanie na odległość. Wielostanowiskowa etnografia reakcji diaspory ukraińskiej na wojnę” (NCN OPUS).

Poza tą aktywnością w wiodących ośrodkach naukowych w Polsce, odbyłam kilka zagranicznych pobytów badawczych. Jeszcze przed uzyskaniem stopnia doktora przez dwa miesiące byłam *visiting researcher* na Wydziale Antropologii Uniwersytetu Columbia w Nowym Jorku. W ostatnich latach współpracuję z Oslo Metropolitan University, na którym odbyłam dwa pobyty badawcze, w 2018 oraz 2022 roku. W 2018 roku podczas realizacji projektu „Wzory przywiązania do miejsca w kontekście migracji na przykładzie polskich migrantów poakcesyjnych” współpracowałam też z UCL School of Slavonic and East European Studies (SSEES) w Londynie.

6. Informacja o osiągnięciach dydaktycznych, organizacyjnych oraz popularyzujących naukę lub sztukę.

Włączanie się w życie instytucji i środowisk naukowych, z którymi byłam i jestem związana, jak również aktywność dydaktyczna odgrywały zawsze ważną rolę w moim życiu naukowym. Zaczynając od kwestii organizacyjnych, ważną częścią mojej naukowej biografii jest aktywność w środowisku badaczy i badaczek migracji. Od 2015 do 2021 roku pełniłam funkcję Sekretarza Redakcji czasopisma „Studia Migracyjne – Przegląd Polonijny”, a obecnie należę do Rady Redakcyjnej tego czasopisma. Od 2019 roku jestem członkinią Komitetu Badań nad Migracjami PAN. Od momentu powołania w 2013 roku do chwili obecnej wchodzę również w skład zespołu Jagiellońskiego Centrum Studiów Migracyjnych. W Polskim Towarzystwie Socjologicznym należę m.in. do sekcji Socjologii Migracji. Podczas zatrudnienia w SWPS byłam członkinią Młodzi w Centrum Lab, a obecnie jestem jego współpracowniczką. Od października 2021 do stycznia 2023 byłam kierowniczką polskiego zespołu w projekcie Horyzont 2020, “Empowerment through liquid integration of migrant youth in vulnerable conditions (MIMY), w ramach którego zarządzałam jednym z głównych zadań, tj. *Work Package 8 „Synthesis, synergies, replications & impact assessment”*.

Współorganizowałam również kilka konferencji poświęconych tematyce migracyjnej, w tym (wraz z prof. Haliną Grzymała-Moszczyńską) międzynarodową konferencję "Children Migrants & Third Culture Kids: Roots and Routes" (UJ, 2014 rok), czy panel poświęcony Antropologii Mobilności podczas I Kongresu Antropologicznego. W ostatnich latach byłam też organizatorką sesji podczas dorocznej konferencji Komitetu Badań nad Migracjami PAN. W swoim podstawowym miejscu zatrudnienia, Instytucie Psychologii Stosowanej UJ, pełnię obecnie (od września 2020 roku) funkcję Zastępczyni Dyrektora ds. Dydaktycznych oraz Kierowniczki Kierunku psychologia (na którym kształcą się około 1000 studentów na studiach jednolitych magisterskich). Do moich obowiązków należy między innymi całościowe monitorowanie realizacji programu studiów i wprowadzanie w nim ewentualnych modyfikacji, dbanie o jakość kształcenia, tworzenie obsady zajęć oraz rozpatrywanie spraw studenckich.

Przed objęciem tej funkcji również byłam zaangażowana w życie Instytutu. Od 2015 do 2016 roku pełniłam obowiązki Sekretarza Naukowego Instytutu, później wchodziłam w skład instytutowej Komisji Dydaktycznej. W latach 2017-2020, do momentu objęcia funkcji Zastępczyni Dyrektora, byłam opiekunką instytutowego Samorządu Studentów, współpracowałam z prężnie działającym Kołem Nauk Psychologicznych Pragma oraz brałam udział w działaniach na rzecz promocji nauki, m.in. podczas Dni Otwartych UJ czy Festiwalu

Nauki. Moja działalność organizacyjna wykracza poza instytut, w którym jestem zatrudniona. Od 2020 roku wchodzę w skład wydziałowego Zespołu Jakości Kształcenia oraz Stałej Dziekańskiej Komisji Dydaktycznej. W latach 2017-2018 pełniłam funkcję sekretarza Komisji Rekrutacyjnej na studia III stopnia. Powyższe aktywności zostały docenione nagrodą Rektora (zespołową, III stopnia) za osiągnięcia organizacyjne w 2022 roku.

Jeśli chodzi o działalność dydaktyczną, to obecnie koncentruje się ona wokół problematyki migracji, tożsamości oraz jakościowych metod badawczych. W przeszłości prowadziłam również między innymi zajęcia z antropologii społecznej, wprowadzenia do socjologii, psychologii kulturowej, psychologii zdrowia oraz psychologii biegu życia. Wśród prowadzonych przeze mnie w przeszłości przedmiotów znajdują się także zajęcia w języku angielskim dla studentów Międzywydziałowych Indywidualnych Studiów Humanistycznych (2015-2019) oraz seminarium dotyczące jakościowych metod badawczych dla studentów studiów III stopnia (2016-2018).

Wypromowałam 38 prac magisterskich (stan na maj 2023), a zrecenzowałam 41. W ubiegłym roku przygotowana pod moją opieką przez mgr. Tomasza Krawczyka praca magisterska „Rodzina pochodzenia a rozwój tożsamości (dwo)kulturowej u słyszących dzieci głuchych rodziców (CODA)” została nagrodzona w XVIII edycji Ogólnopolskiego Konkursu PFRON „Otwarte Drzwi”. Pełnię funkcję promotora pomocniczego w przewodzie doktorskim mgr Karoliny Koźmin oraz opiekunki naukowej stypendystki Dany Nigmanovej w Programie stypendialnym im. Lane’a Kirklanda.

Prowadzone przeze mnie zajęcia spotykają się z bardzo dobrą oceną studentów (od momentu zatrudnienia wyniki studenckich ankiet ewaluacyjnych wahają się pomiędzy 91-96/100 punktów, dane z Portalu Informacyjnego UJ), co znalazło odzwierciedlenie w nagrodzie Rektora za osiągnięcia dydaktyczne (2019), oraz przyznaniu mi Medalu im. Komisji Edukacji Narodowej w 2022 roku.

7. Oprócz kwestii wymienionych w pkt. 1-6, wnioskodawca może podać inne informacje, ważne z jego punktu widzenia, dotyczące jego kariery zawodowej.

.....
(podpis wnioskodawcy)

Bibliografia:

- Anderson, B. (2013). *Us and them?: The dangerous politics of immigration control*. Cary, NC: Oxford University Press.
- Antonsich, M. (2010). Searching for Belonging - An Analytical Framework: Searching for belonging. *Geography Compass*, 4(6), 644–659. doi:10.1111/j.1749-8198.2009.00317.x
- Boccagni, P. (2017). *Migration and the Search for Home: Mapping Domestic Space in Migrants' Everyday Lives*. New York: Palgrave Macmillan.
- Boccagni, P. (2022). Homemaking in Superdiverse Public Space. In *The Oxford Handbook of Superdiversity* (pp. 261–274). Oxford University Press.
- Capdevila, R., & Callaghan, J. E. M. (2008). 'It's not racist. It's common sense'. A critical analysis of political discourse around asylum and immigration in the UK. *Journal of Community & Applied Social Psychology*, 18(1), 1–16. doi:10.1002/casp.904
- Cresswell, T. (2015). *Place: An Introduction* (2nd ed.). Hoboken, NJ: Wiley-Blackwell.
- Creswell, J. W. (2010). *Designing and conducting mixed methods research* (2nd ed.). Christchurch, New Zealand: Sage Publications.
- Cuervo, H., & Wyn, J. (2014). Reflections on the use of spatial and relational metaphors in youth studies. *Journal of Youth Studies*, 17(7), 901–915. doi:10.1080/13676261.2013.878796
- de Haas, H., Castles, S., & Miller, M. J. (2019). *The age of migration: International population movements in the modern world* (6th ed.). London, England: Bloomsbury Academic.
- Di Masso, A., Williams, D. R., Raymond, C. M., Buchecker, M., Degenhardt, B., Devine-Wright, P., Hertzog, A., Lewicka, M., Manzo, L., Shahrads, A., & Stedman, R. (2019). Between fixities and flows: Navigating place attachments in an increasingly mobile world. *Journal of Environmental Psychology*, 61, 125–133.
- Eade, J., Drinkwater, S., & Garapich, M. (2006). *Class and Ethnicity: Polish Migrants in London*. CRONEM, University of Surrey.
- Glick-Schiller, N., Basch, L., & Blanc-Szanton, C. (1992). Transnationalism: a new analytic framework for understanding migration: A new analytic framework. *Annals of the*

- New York Academy of Sciences*, 645(1 Towards a Tra), 1–24. doi:10.1111/j.1749-6632.1992.tb33484.x
- Granovetter, M. S. (1973). The strength of weak ties. *American Journal of Sociology*, 78(6), 1360–1380. doi:10.1086/225469
- Grzymala-Kazłowska, A. (2016). Social anchoring: Immigrant identity, security and integration reconnected? *Sociology*, 50(6), 1123–1139. doi:10.1177/0038038515594091
- Kilkey, M., & Ryan, L. (2021). Unsettling events: Understanding migrants' responses to geopolitical transformative episodes through a life-course lens. *The International Migration Review*, 55(1), 227–253. doi:10.1177/0197918320905507
- Lefebvre, H. (1991). *The production of space* (1st ed.). London, England: Blackwell.
- Lewicka, M. (2011a). On the varieties of people's relationships with places: Hummon's typology revisited. *Environment and Behavior*, 43(5), 676–709. doi:10.1177/0013916510364917
- Lewicka, M. (2011b). Place attachment: How far have we come in the last 40 years? *Journal of Environmental Psychology*, 31(3), 207–230. doi:10.1016/j.jenvp.2010.10.001
- Massey, D. B. (2005). *For Space*. Thousand Oaks, CA: SAGE Publications.
- Neale, B. (2019). *What is Qualitative Longitudinal Research?* London, England: Bloomsbury Academic.
- Ní Laoire C.N., Carpena-Mendez F., Tyrrell N., White A. (2011). *Childhood and Migration in Europe: Portraits of Mobility, Identity and Belonging in Contemporary Ireland*. Farnham: Ashgate.
- Rishbeth, C., Blachnicka-Ciacek, D., & Darling, J. (2019). Participation and wellbeing in urban greenspace: 'curating sociability' for refugees and asylum seekers. *Geoforum; Journal of Physical, Human, and Regional Geosciences*, 106, 125–134. doi:10.1016/j.geoforum.2019.07.014
- Ryan, L. (2018). Differentiated embedding: Polish migrants in London negotiating belonging over time. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 44(2), 233–251. doi:10.1080/1369183x.2017.1341710
- Ryan, L., & Mulholland, J. (2015). Embedding in motion: Analysing relational, spatial and temporal dynamics among highly skilled migrants. In L. Ryan, U. Erel, & A. D'Angelo (Ed.), *Migrant capital migration, diasporas and citizenship* (pp. 135–153). London: Palgrave Macmillan UK.

- Sotkasiira, T., & Gawlewicz, A. (2021). The politics of embedding and the right to remain in post-Brexit Britain. *Ethnicities*, 21(1), 23–41. doi:10.1177/1468796820913419
- Tashakkori, A. M., & Teddlie, C. B. (Eds.). (2012). *Handbook of mixed methods in social & behavioral research*. Thousand Oaks, CA: SAGE Publications.
- Urry, J. (2009). *Socjologia mobilności*. Warszawa: PWN.
- Williams, D. R., & Vaske, J. J. (2003). The measurement of place attachment: Validity and generalizability of a psychometric approach. *Forest Science*, 49(6), 830–840.
- Yuval-Davis, N. (2006). Belonging and the politics of belonging. *Patterns of Prejudice*, 40(3), 197–214. doi:10.1080/00313220600769331